

DOSEDANJE DELO IN BODOČE NALOGE
GORIŠKEGA ZGODOVINARJA IN ZGODOVINOPISJA

BRANKO MARUŠIČ

Pričujoči prispevek nima namena podajati neki dokončni in kritični obračun o opravljenem delu goriškega zgodovinarja in zgodovinopisja. Bežen pregled in oznaka dosedanjega dela in raziskav sta le informativnega značaja hkrati pa točka za lažje razumevanje in postavljanje bodočih nalog. Način podajanja zgodovinskih opisov določenih krajev ali ozemelj, izoliranih v vseh pogledih od svojih matičnih centrov, je zastarel in ni v skladu s cilji in metodami zgodovinopisja našega časa. Pa tudi druga dejavnost zgodovinarja ne more biti omejena na lokalno ozkost. Prav zato tudi ni namen tega članka stremljenje po taki delovni usmeritvi zgodovinarja in zgodovinopisja; pokaže naj važnost krajevozgodovinskih proučevanj za slovensko historiografijo v okviru dognanj in smernic, ki jih je le-ta postavila ob nekem posameznem ali splošnem zgodovinskem problemu oziroma dogajanju.

Kdo in kaj so dosedaj pisali o zgodovini Goriške? Kot vsa druga slovenska je tudi historiografija o goriški zemlji stara nekaj stoletij in skromna v svojem obsegu; zrasla je ob različnih prilikah in iz raznih nagibov. Njen začetek moramo iskati v dobi prehajanja srednjega v noví vek, ko so se s pojavom nastajanja nacionalnosti in močnejšega poudarjanja deželске pripadnosti pojavili nekateri pokrajinski zgodovinski opisi. Vsekakor se osnovne poteze goriškega ujemajo z osnovnimi koncepti slovenskega zgodovinopisja tistega časa, vendar pa mu določeni momenti dajejo karakteristično lice. To je v prvi vrsti geografski položaj: ozemlje Goriške je stikališče dveh različnih narodnostnih skupin, med kateri se je pred stoletji skušal vriniti tudi močan germanski element. S tem v zvezi so se pojavili močni gospodarski, politični in kulturni vplivi tujega, socialno močnejšega sveta. Medsebojno vplivanje predvsem dveh najmočnejših etničnih enot na tem ozemlju (Slovani, Romani), različnih tako v gospo-

darskih, kulturnih in socialnih ozirih, težnje po asimilaciji in po raznarodenju slabotnejšega so dajale zgodovinopisju Goriške pečat, ki je kasneje dobival določnejše oblike. Slovence niso obravnavali kot enakovreden faktor zgodovinskih dejanj. V zgodovini svoje dežele niso našli pravega mesta, pa tudi sam, od fevdalne miselnosti vplivani način podajanja zgodovine se je omejeval bolj na gole politične in vojaške dogodke ter genealogije raznih plemiških družin, medtem ko se podložniškega stanu, tako romanskega še bolj pa slovenskega prebivalstva ni mnogo dotikal.

Dadašnja Goriška je bila že v antiki predmet obravnave številnih zgodovinskih, zemljepisnih, etnografskih in drugih del. Prav tako se je večkrat posredno spominjajo mnoga večja srednjeveška historična dela. Niti humanizem niti protestantizem pa nista ustvarila nobenega pregleda njene zgodovine.

Prva dela so plod jezuita slovenskega rodu Martina Bavčarja (Bauzerja), rojenega 1595 nekje v Vipavski dolini (Selo?), umrlega 1668 v Gorici. (O Bavčarju glej poleg drugega še naslednjo literaturo: Z. Jelinčič, Martin Bavčar, prvi slovenski zgodovinar, Primorski dnevnik od 2. I. 1952; Z. Jelinčič, Martino Bauzer, il primo storico goriziano, Studi Goriziani, vol. XXIII, 1958, str. 45—55; Podčavenski, Martin Bavčar, goriški zgodopisec, Domovina, 3. I. 1868, števil. 1, str. 4; R. Bednařik, Prvi goriški zgodovinar, Koledar Goriške Mohorjeve družbe 1926, str. 76.) Ohranjenih je troje njegovih zgodovinskih del. Obe poglavitni »Historia rerum Noricarum et Foro-Julienensium« in »Syllabus ducalium sacri Romani Imperii Goritiae comitum« sta ostali v rokopisu, medtem ko je njegov slavnostni govor ob priliki obiska cesarja Leopolda v Gorici izšel tiskan v Vidmu. Prav tu je bila 1684 tiskana zgodovina Goriške, ki jo je v italijanščini napisal duhovnik Giovanni D'Ischia. Iz tega stoletja je ohranjenih tudi

nekaj zgodovinskih pregledov furlanske zgodovine, ki so jih napisali E. Palladio (1649), E. Partenopeo (1604) in G. F. Palladio degli Olivi (1660).

V vseh pogledih so seveda boljša dela iz XVIII. stoletja. Omeniti je treba razna dela de Bonoma, Asquina, Fistularia, Liruttija, zlasti pa Rudolfa Coronini-Cronberga; ta dela nam morejo služiti tudi kot zgodovinski vir. Vrsto zgodovinarjev, ki so v tem času bolj ali manj uspešno pisali, bi lahko še povečali. Med historiki tega stoletja je najbolj uspel jožefinski uradnik Carlo Morelli di Schönfeld (1730—1792), ki je prvi del svoje zgodovine goriške grofije objavil že 1773. leta, ponatis tega in njegovo nadaljevanje pa je v treh zvezkih skupaj s četrtem zvezkom svojih opazk in dopolnil objavil med leti 1855-56 G. D. della Bona. Kljub zastarelosti je delo še vedno eden najboljših prikazov za obdobje, ki ga obravnava (zgodovina Goriške od 1500 dalje). Vsa ta dela so močno prežeta s pokrajinsko izoliranostjo, pisana pa so v neslovenskih jezikih ter jih preveva tudi tuja miselnost. Poleg celotnih zgodovinskih prikazov pokrajine se že kažejo tendence za podajanje posameznih pomembnejših dogodkov iz goriške preteklosti, pišejo se genealogije plemiških rodbin in nekateri tematski zgodovinski opisi. V delih je še vedno veliko diletantizma in s tem povezana fantazija, s katero so skušali pisce razložiti določene probleme in na ta način potešiti svojo raziskovalno vneto (Cipriani). V XVIII. stol. pričenjajo prve objave virov, važnih za zgodovino Goriške. Njihovo izdajanje dobi velik razmah v naslednjem stoletju.

V prvi polovici XIX. stoletja kakšnih posebnih del ni bilo. V Gorici je bila 1845 tiskana prva zgodovinska knjiga v slovenščini na Goriškem. Kljub temu, da je bila knjiga prevod iz italijanščine, je bil s Pasonijevo zgodovino božje poti na sv. Goro pri Gorici storjen le prvi korak. V sredini stoletja se pojavijo tudi prvi slovenski zgodovinarji, ki svoja dela objavljajo v slovenščini. Najpomembnejši je vsekakor Štefan Kociančič (1818—1883), ki je bil temeljit zbiralec narodnega blaga in se je tako seveda zanimal tudi za preteklost domačih krajev. Manjšega pomena so dela Filipa Jakoba Kaffola in Franca Blažiča. Italijanski zgodovinarji so bili še vedno številnejši, med njimi je bil vsekakor najboljši Della Bona, ki je bil tudi zbiratelj zgodovinskih predmetov in bibliofil.

Ko se je v 70. letih preteklega stoletja pojavila v slovenski historiografiji meja med diletantizmom in pravo zgodovinsko

znanostjo, je bil viden odsev tega tudi v goriškem zgodovinopisju. Slovenci so tvorili tedaj na Goriškem že močan sloj mestne inteligence in mestnega prebivalstva. Za slovensko zgodovinopisje Goriške nastopajo sedaj novi časi. Tudi Slovenci so odslej znanstveno raziskovali in podajali goriško zgodovino. Obravnavali so jo v okviru splošnih zgodovinskih del slovenskega naroda, katerega del tvorijo seveda tudi goriški Slovenci. Odslej moremo v glavnem ločiti dve vrsti goriškega zgodovinopisja: starejše in obsežnejše italijansko ter mlajše slovensko. V Gorici, kulturnem, gospodarskem in političnem centru, se ustanavljajo razne slovenske kulturne ustanove in izhajajo razni časniki, kar daje zgodovinopisju zelo močno oporo.

Prvi pravi poklicni slovenski zgodovinar, ki se je ukvarjal z goriško zgodovino, je bil Simon Rutar (1851—1903). Poleg arheološkega dela, ki mu je prineslo sloves pionirja te vede pri Slovencih, je obdelal v posameznih svojih delih zgodovino raznih slovenskih dežel. Poleg tega je objavil še vrsto razprav iz zgodovine Goriške in ostale Primorske. Ko je prišel službovat v Gorico ob koncu preteklega stoletja dr. Fran Kos (1853—1924), se je število slovenskih zgodovinskih del o Goriški še povečalo z njegovimi tehtnimi doneski. Njegovo ustvarjanje je odslej poleg splošne izdaje virov za slovensko zgodovino usmerjeno predvsem v poglobljanje in razmotrivanje preteklosti goriške zemlje.

Prizadevanja slovenskega goriškega zgodovinopisja se odslej morejo postavljati na isto raven z italijanskimi, ki jim še posebno kvari vrednost vnašanje iredentističnih tendenc v zgodovinsko znanost. Italijani se sedaj veliko prizadevajo za izdajo virov. Ti so predvsem srednjeveški. Poleg tega izhajajo viri, važni za zgodovino Goriške, tudi v okviru osrednjih avstrijskih državnih zbirk. Leta 1873 se je pojavila temeljita in obsežna, nemško napisana zgodovina Goriško-Gradiščanske, ki jo je pripravil Carl von Czörnig. Poleg zgodovinskega popisa prinaša to delo še vse tisto, kar more zgodovinsko sliko samo pojasniti. Delo spada v sklop tistih historiografskih del, ki doslej v tem pogledu še niso bila obravnavana. Gre namreč še za skupino nemškega goriškega zgodovinopisja, ki je, razumljivo, manj obširno. Med nemškimi deli so važna še razna splošna dela iz avstrijske zgodovine, v katerih je zajeta tudi Goriška kot ena izmed številnih avstrijskih dežel.

Prazgodovinska odkritja v drugi polovici XIX. stoletja so ustvarila vrsto raznih arhe-

oloških del predvsem na podlagi najdb v Šempetru pri Gorici in izkopavanj v zgornji Soški dolini. Takrat se je pričela prazgodovina sistematično proučevati. Dela, ki so o teh problemih nastala, pa niso prešla okvira poročil o izkopavanjih. Ta in druga arheološka področja na Goriškem so preučevali tudi dunajski arheologi. Med pisci raznih arheoloških razprav in poročil srečamo Italijane Marchesettija, Bizzaroja ter Majonico in Slovenca Rutarja.

V drugi polovici XIX. in v začetku XX. stoletja se morejo med pisce goriške zgodovine med Slovenci prišteti še Andrej Marušič, Ernest Klavžar in kasneje še Karel Capuder. Vsa slovenska dela izhajajo samostojno, v raznih časopisih ali drugih publikacijah, osrednjih kot lokalnih. V času pred prvo svetovno vojno je pričel pot slovenskega zgodovinarja sin Frana Kosa Milko; med prvimi njegovimi razpravami so mnoge posegale tudi v preteklost goriške dežele. Do danes je ustvaril vrsto pomembnih del, med katerimi je vsekakor doslej najboljše izdelana goriška srednjeveška zgodovinska podoba, ki jo je pripravil v svoji komentirani izdaji urbarjev tolminskega in nekaterih goriških gospostev.

Italijani in v nekoliko manjši meri tudi Nemci so imeli pri svojem historičnem delu nedvomno večje ugodnosti že zaradi svojega privilegiranega položaja v primerjavi s Slovenci. Italijani objavljajo svoje izsledke v krajevnozgodovinskih publikacijah tržaškem »Archeografo Triestino«, goriškem »Forum Julii« in drugod. Njihov pristranski način podajanja določenih zgodovinskih dejstev se pokaže prav posebno v obdobju pred prvo svetovno vojno in med njo, še mnogo bolj pa po italijanski okupaciji Primorske ter v času diplomatskih borb po končani vojni.

Po italijanski okupaciji se je velik del slovenskega kulturnega življenja umaknil iz Goriškega v Jugoslavijo, in z njim so se seveda preselili tudi nekateri goriški zgodovinarji. Drugi so še ostali doma in pisali naprej, seveda v okviru možnosti, ki jih je nudil vedno bolj naraščajoči fašistični pritisk (Arko, Bednarik in drugi). Njihova dela so se tiskala v raznih koledarjih, periodikah in seveda časopisih, dokler ni tudi tega fašizem prepovedal. Z naraščajočim pritiskom fašizma je moralo to že tako skrčeno delo skoraj popolnoma odpasti, fašizem se je le predobro zavedal resnice, ki bi jo moglo proučevanje zgodovine odkriti.

V Jugoslaviji se je vedno še mnogo pisalo o Goriški, čeprav so bile tu možnosti zaradi slabšega izkoriščanja virov zmanjšane.

Andrej Gabršček je v začetku tridesetih let izdal svojo, v dveh obsežnih knjigah tiskano delo o politični zgodovini Goriških Slovencev med leti 1848 in 1923, ki je bilo napisano na podlagi časopisnih virov in spominov. Gabršček je zbral mnogo gradiva, ki ga je pa pomanjkljivo uredil in analiziral. Z najnovejšo zgodovino goriških in drugih primorskih Slovencev se je že v obdobju med obema vojnama in se še danes ukvarja vsestranski znanstveni in kulturni delavec Lavo Čermelj. Torišče njegovih razprav je bilo obravnavanje razmer v tistih delih slovenskega ozemlja, ki so ga zasedli Italijani.

Med Italijani se je že pred prvo svetovno vojno zlasti pa po njej pojavila vrsta novih imen, med katerimi je vsekakor najbolj znano Piera Silveria Leichta. Pomembni pa so tudi Ranieri Mario Cossar, Francesco Spessot, Pietro Caldini, Carlo Battisti in drugi. Antično obdobje so obravnavali Puschi, Sticcotti in pozneje še Degrassi ter Stucchi. Pri obravnavanju tega obdobja so italijanski zgodovinarji storili največ. Analizirali pa so le nekatere vrste virov, zato so s svojimi raziskavami ostali na pol pota. Antično in sploh predzgodovinsko obdobje v smislu modernih raziskav zgodovinske in arheološke znanosti danes še ni obdelano.

V obdobju med obema vojnama je tudi Slovenec Miroslav Premrou objavljial mnoge svoje razprave v italijanščini. Tedaj se je ustanovila tudi revija »Studi Goriziani«, ki od leta 1923 izhaja z nekaj letnimi presledki vse do danes, prinaša pa še vedno predvsem zgodovinske razprave. Zgodovinski članki o Goriški pa so se pojavili tudi na straneh revije »Memorie storiche forogiuliesi« in drugod (Archeografo Triestino, La Porta orientale, Ce fastu? Rivista della Società Filologica Friulana, Sot la nape).

Narodnoosvobodilna borba in naša socialistična revolucija sta z uvajanjem novih družbenih odnosov in načina življenja spremenili tudi dosedanji način podajanja, razumevanja in analiziranja zgodovinskih dejstev. Historični materializem je nova metoda slovenskega zgodovinarstva v Jugoslaviji. Prvi primer takega podajanja je knjiga Edvarda Kardelja »Razvoj slovenskega narodnostnega vprašanja«. Splošne ugotovitve, izražene v tem delu, veljajo seveda tudi za Goriško.

Po drugi svetovni vojni se je zgodovinarstvo o Goriški razmahnilo. Mnogo so pri tem ustvarili razni vidnejši slovenski zgodovinarji, posebno še v času bojev za pravičnejše državne meje. Najbolj popolna zgodovinska in tudi drugačna podoba Go-

riškega je izšla v obširnem zborniku »Slovensko Primorje in Istra« 1953. leta, ki je skupinsko delo najvidnejših jugoslovanskih zgodovinarjev in drugih strokovnjakov. V tem delu je tudi obdelan doslej najobširnejši in najboljši pregled narodnoosvobodilnega boja na Primorskem, ki ga je prispeval Ivo Juvančič, avtor še nekaterih drugih razprav iz istega časa, najslavnejšega obdobja v preteklosti slovenskega ljudstva v Primorju in na Goriškem. O posameznih dogodkih iz narodnoosvobodilnega boja so pisali in še danes pišejo predvsem njegovi udeleženci, vendar se njih dela štejejo v veliki večini med zgodovinske vire. K delom istega značaja je treba prišteti tudi različne članke Ivana Regenta, Josipa Petejana in drugih, ki so prispevali spomine o razvoju delavskega gibanja na Primorskem in drugih dogajanjih. Zgodovino Goriške obravnavajo danes v posameznih in redkih razpravah ali pa v okviru večjih pregledov vsi vidnejši slovenski zgodovinarji in drugi pisci, med katerimi je na prvem mestu omeniti pravnega zgodovinarja Berana s študijo o pravno zgodovinskih prilikah na Goriškem.

Med Italijani je po vojni srečati mnoga že iz časa pred vojno znana imena, obenem pa tudi nekaj novih. Ob novi meji je nekdanji center goriških Slovencev, mesto Gorica, ostal v Italiji. Slovenci, združeni z rodno Jugoslavijo, so bili s tem odrezani od svojega naravnega, gospodarskega in kulturnega središča. Že zavoljo tega delo lokalnega zgodovinarja na Goriškem po vojni in še danes ni rodilo večjih uspehov. Mnogo več so storili pri tem nekateri vidnejši slovenski zgodovinarji. Italijani so svojo dejavnost bolj razširili tudi že zaradi vzrokov in namenov, v območju katerih se je tedaj odvijal njihov način podajanja zgodovine. V zadnjih letih pa so se med samimi italijanskimi zgodovinarji na Goriškem javili kritičnejši duhovi, ki skušajo nekdanjo šovinistično mržnjo in potvorbe, ki so jih žal nosila tudi zgodovinska dela, zamenjati s treznejšim pogledom na celotno problematiko ter pri tem apelirajo na važnost proučevanja narodnostne sestave pokrajine in na raziskavo »formacije slovenske narodne zavesti in iz te izvirajoče politične smeri« (Studi Goriziani, vol. XXIX, 1961, str. 23). Slovensko goriško zgodovino pisje v Italiji je danes skromno, brez večjih znanstvenih ambicij, in v mnogih primerih noče skriti sovraštva do življenja Slovencev v svobodni domovini in se s takim odnosom loteva tudi obravnave dogodkov iz novejšje zgodovine. Mnogi tržaški

zgodovinarji kažejo pri tem drugačna, pozitivnejša nagnjenja. Za povojno dobo je o jugoslovanskem lokalnem goriškem zgodovino pisju mogoče izreči, da je ustvarilo kljub različnim možnostim le malo.

Neke celotne goriške zgodovine danes še nimamo. Vsi dosedanji poskusi so ostali nepopolni in za današnji čas zaradi številnih pomanjkljivosti neprimerni. Seveda je pri vsem treba upoštevati poseben moment, to je dvojen in pred leti celo trojen način podajanja goriške preteklosti. Celotno tako delo bi danes zahtevalo tesnega in medsebojnega sporazumnega sodelovanja predvsem slovenskih in italijanskih zgodovinarjev. Za začetek takega dela bi bil prvi pogoj popolna uporaba vseh virov, ki so najrazličnejši in danes ohranjeni na raznih krajih. Antične vire so izdali v raznih splošnih zbirkah, njih izkoriščanje je danes v primerjavi z drugimi obdobji najlažje omogočeno. Problemi nastanejo pri izkoriščanju virov za srednji vek in poznejša obdobja. Ti še zdaleč niso bili vsi izdani in niso niti tisti, ki so doslej izšli, zbrani na enem mestu. Sistematičnega dela tu doslej še ni bilo. Vse izdaje virov se tičejo predvsem listinskega gradiva. Velik delež so pri izdaji srednjeveških virov za Goriško opravili slovenski zgodovinarji, predvsem Fran in Milko Kos. V okvirju splošnih jugoslovanskih in slovenskih izdaj virov za zgodovino delavskega gibanja in naše socialistične revolucije se upoštevajo tudi viri, važni za proučevanje teh dob na Goriškem.

Problemov, ki so se doslej upoštevali, je, kot je iz doslej navedenega mogoče razbrati, mnogo. Nekateri so bili v raznih delih dobro, drugi zopet nekoliko pomanjkljivo podani. Podrobnejše navajanje vseh doslej obravnavanih problemov in dogodkov bi seveda zaradi svoje precejšnje obširnosti prešlo okvir, ki ga ima ta sestavek. Zato hočem v naslednjem govoriti o bodočih nalogah, ki jih je bilo mogoče pravilno določiti in formulirati le na podlagi pregleda doslej opravljenega dela.

Katere naj bi bile bodoče naloge in delo?
Danes rešujejo krajevnozgodovinska raziskovanja nešteto podrobnih problemov, ki jih slovenska historiografija zaradi svojega splošnega značaja ne more reševati. V tem smislu mora potekati vse bodoče delo slovenskega zgodovinarja na Goriškem. Postavljanje pokrajinskega pred občaslovenski koncept je nepravilno, in je preostanek fevdalnega mišljenja, brez tega koncepta je vsako delo nepopolno ter otežuje pravilno pojmovanje in razumevanje.

Vse od prazgodovine dalje so le redke zgodovinske dobe našle v historiografiji Goriške svoj pravi obraz in podobo. Nekatera obdobja so podana le v bežnih obrisih, spet drugim manjka globljih notranjih analiz, predvsem gospodarsko socialne narave, ki dajejo današnjemu zgodovinopisju prav posebno veljavo. Prav s takim proučevanjem preteklosti se je mogoče približati zgodovinski resnici, odkriti gonilne sile zgodovinskega razvoja in s tem v zvezi spoznati današnje življenje, kar je tudi ena izmed poglavitnih nalog modernega zgodovinopisja.

Prazgodovinskim študijam manjka sistematične ureditve, ki mora biti pogoj pri tem delu. Objektov, ki bi bili danes potrebni preiskav, je še danes na Goriškem mnogo, nekateri so le deloma raziskani in čakajo dokončnih obdelav, izkopani predmeti pa primernih analiz. Čeprav je predzgodovinsko prebivalstvo izginilo s prihodom Rimljanov, je vendar njegov obstoj vplival še mnogo kasneje na značaj slovenske kulture in naselitve na tem ozemlju, bodisi posredno ali neposredno. Seveda pri tem trčimo že na arheologovo območje dela, ki se prav zaradi drugačnega načina raziskovalnih metod kljub podobnosti ciljev razlikuje od zgodovinarjevega.

Goriška ni tako bogata antičnih najdb kot sosednja Furlanija, vendar pa je nudila in še nudi obilico nerešenih vprašanj. Italijanski zgodovinarji v preteklosti so tu mnogo storili, ne da bi skrivali namene, ki so jih hoteli doseči s proučevanjem te dobe. Gospodarska in družbena podoba antike sta še vedno zanemarjeni, isto velja tudi za pozno antiko in za prehod srednjega v novi vek.

Z naselitvijo Slovencev so se družbeni odnosi ter gospodarski in kulturni značaj goriške dežele zelo spremenili. Naselitev Slovencev in njih ustalitev na tem ozemlju so razni slovenski zgodovinarji temeljito obdelali. Isto velja tudi za srednji vek, čeprav se tudi za to obdobje znova in znova kažejo novi problemi.

Za prehod srednjega v novi vek je bilo dosti napravljenega že v okviru obče slovenske historiografije. Podrobnejše študije, nastale predvsem na podlagi obširnega gradiva iz tržaških, goriških in raznih drugih furlanskih arhivov, bi morda dale za Slovence zanimive in važne podatke, ki so jih razni zgodovinarji hote ali ne hote zamolčali. Vpogledi v to arhivsko gradivo spričo določenih okoliščin niso v vseh možnostih dani. Mnogo arhivnega gradiva, ki je bilo odpejlano z našega ozemlja, se je s pogajanja

med italijansko in jugoslovansko vlado že pred leti vrnilo. Novejša pogajanja, ki so se končala s sporazumom 15. septembra 1961, so prinesla zadovoljivo rešitev vprašanja arhivov in še drugih perečih kulturnih vprašanj. (Podrobneje o tem M. Kos, Iz državnega arhiva v Trstu Jugoslaviji izročene arhivalije, ZČ XV, 1961, str. 197—199 in Jože Maček, Građa koju je Državni arhiv Slovenije preuzeo od državnog arhiva u Trstu, Arhivist, 1, 1962, XII, str. 160—161).

Delež Slovencev v zgodovini mesta Gorice v poznem srednjem in novem veku še vedno ni dovolj natanko preiskan. Tudi o gospodarskem stanju našega podeželja v dobi propadanja fevdalnega reda bi veljalo pisati. Ni še raziskano delo prvega zgodovinarja goriške dežele Martina Bavčarja. Takih in podobnih problemov je danes še nešteto. Življenje goriških Slovencev v XIX. stoletju potrebuje boljših obravnav, kot je Gabrščkova. Italijani so o svojem življenju v mestu Gorici v tem času storili mnogo več. Zgodovina XX. stoletja je podana le fragmentarno. Največja vrzel je v obdobju, ki je pripravljalo našo socialistično revolucijo. Za to dobo je ohranjenega zelo malo arhivskega gradiva, zato bi bilo treba zbirati spomine ljudi, ki so v tem obdobju živeli in delovali. Isto seveda velja za čas naše narodnoosvobodilne borbe, kjer si je v mnogih primerih mogoče ustvariti podobo o nekem dogodku le na podlagi pričevanj udeležencev. Prav posebno pozornost je treba tu posvetiti začetkom narodnoosvobodilnega boja, saj za ta čas manjka primernih dokumentov. Pri pisanju bodočih del o NOB bo treba odslej več pozornosti posvetiti tudi dogodkom, ki niso bili zgolj vojaškega značaja. Mnogo problemov in vprašanj, ki bi jih bilo na Primorskem treba proučevati, je pokazal v posebnem članku A. Šavli (Vprašanja iz Primorske, Kronika, I, 1955, zv. 5, str. 158—162).

Iz vsega navedenega si je mogoče postaviti vidike za nadaljnja proučevanja in za še večji razvoj slovenske goriške historiografije. V smislu splošne zgodovinske problematike pa bi morali goriški zgodovinarji na jugoslovanski strani državne meje uravnati svoje delo v naslednjih smereh:

1. zbiranje, registriranje in interpretacija najrazličnejšega gradiva iz preteklosti,
2. zaščita in varstvo vseh zgodovinskih, etnoloških, umetnostnozgodovinskih in drugih spomenikov, ki tudi služijo pri rekonstrukciji preteklosti,
3. ustanovitev nekega organa, ki bo vodil vse to delo in koordiniral pri tem posameznike ali skupine in uraval delo goriških

znanstvenih in podobnih ustanov; skrb za izdajanje neke lokalne publikacije, ki bi tudi prinašala razne zgodovinske članke, s katerimi bi se dal zelo viden obseg dela in doseženih uspehov.

1. Pod zbiranjem gradiva je razumeti iskanje in registriranje najrazličnejših zgodovinskih virov, od raznih urbarskih zapisov, starega orožja in orodja preko raznih časopisov, knjig, listin pa do fotografskih podob iz preteklosti. Pozornost bi bilo treba posvetiti pisanim virom-arhivalijam, ki so danes raztresene na različnih krajih in marsikod prepuščene zaradi neprimerne hranjenja propadu. Arhivalije je treba zbrati na enem kraju in sicer v prav za ta namen postavljenem arhivu, ki deluje na Goriškem in v okviru Goriškega muzeja. Vse tisto gradivo, ki ga ne bi bilo mogoče zaradi določenih vzrokov zbrati v arhivu, pa bi bilo treba evidentirati in v primeru slabega hranjenja zavarovati. Danes se hrani na terenu vrsta tega blaga, na primer stari občinski in župnijski arhivi, arhivi raznih društev in ustanov, matične in zemljiške knjige, arhivi partizanskih enot, staro časopisje in tudi hišne arhivalije. Pri tem je pomembno omeniti, da je bil s popisom Modesta Golije »Arhivske zbirke v tolminskem okraju« (Arhivist, I, sept.-dec. 1961, zv. 3, str. 72—95) storjen že prvi korak v tej smeri. Potrebno bi bilo omogočiti primernejše izkoriščanje gradiva iz arhivov onstran državne meje. Te arhivalije bi bilo najbolje prejeti prefotografirane, če ne bi bile že drugače dosegljive (mnogo na mikrofilm posnetih dokumentov iz goriških arhivov hrani Državni arhiv Slovenije v Ljubljani). Prav tako bi bilo treba evidentirati vse važnejše tiske in druge bibliografske vrednosti, ki jih hranijo razne podeželske knjižnice in privatni lastniki. Evidenco o tem bi moral voditi študijski oddelek Goriške knjižnice, ki bi moral vse svoje delo uravnavati v tesnem sodelovanju z muzejem, Zavodom za spomeniško varstvo in nekim v bodoče postavljenim zgodovinskim ali podobnim društvom. Pri vsem tem delu pa je treba stremeti za tem, da se čimveč arhivalij in drugega materiala prenese v eno od navedenih ustanov.

Poseben pomen imajo pri zbiranju takega gradiva raziskave na terenu. Te morejo potekati v delu ekip, ki jih na teren pošlje ena od navedenih ustanov ali pa v delu posameznikov. Običajno se delo na terenu odvija v obliki topografskih akcij; teh je Goriški muzej že priredil nekaj in jih tudi v bodoče še namerava. Na terenu se proučujejo razna ledinska imena in ljudska

izročila, ki danes izginjajo v pozabo. Za najnovejša obdobja so važni zapiski spominov partizanskih borcev in drugih sodelavcev v naši revoluciji in v boju proti fašizmu. Vendar pa je treba pri vsem tem upoštevati, da so taka poročila zaradi časovnega razmaka med opravljenim dejanjem in današnjim časom velika ter je treba taka pričevanja kot sekundarni vir preverjati zelo pazljivo. Sploh se mora celotno delo zgodovinarja na Goriškem, tako poklicnega kot amaterskega, odvijati v območju nalog in zahtev moderne zgodovinske znanosti. Delo na terenu prinese tudi kako etnografsko najdbo od mnogih pohištvnih predmetov, oblek in narodnih noš do različnega orodja. Ti predmeti se morajo na terenu zavarovati ali pa prenesti v muzej. Bolj kot zgodovinarjevo je arheologovo področje izkopavanje in sistematiziranje najdb iz prazgodovine in zgodnjega srednjega veka. S tem pa trčimo že na drugo, od prej postavljenih smernic, to je na varovanje in zavarovanje predmetov na terenu.

2. V tem smislu se danes mnogo govori o propadanju raznih kulturnih spomenikov in drugih ostalin preteklosti na terenu. Njih hranjenje in zaščita v preteklosti nista bili zadovoljivi, toda tudi danes ni mogoče govoriti o kakšnem posebnem napredku. Tako varovanje in zavarovanje spremlja bolj kot katerokoli drugo delo poraba velikega števila finančnih sredstev. Mnogi spomeniki in predmeti propadajo, z njimi propada tudi pomemben zgodovinski vir. Njegovega zavarovanja bi se bilo treba lotiti nemudoma. Ne moremo dopustiti, da propadajo že tako zelo borni ostanki objektov iz antične dobe, zidovja srednjeveških gradov, mnogi etnografski predmeti, cerkve in njih freske. Isto velja še v večji meri za predmete iz novejših obdobij, predvsem za razne objekte iz narodnoosvobodilnega boja.

3. Tretja smer bodočega dela je prav tako važna. Če nekaj delamo in ustvarjamo, smo dolžni dajati družbi, ki nas pri tem podpira, neki obračun dela, ki mora biti v vseh pogledih prvenstveno vzgojnega pomena. To je treba storiti na ta način, da se plodovi različnih oblik raziskav dajejo javnosti na vpogled. Pri tem najbolje služijo stalne inčasne zbirke v muzeju in njegovih objektih ter razstave, prirejene v njegovem okrilju. Drugi način pa je podajanje takih obračunov v obliki krajših ali daljših strokovnih in poljudnih člankov. Temu najbolje služi izhajanje nekega časopisa, ki naj s svojo vsebino prikaže rezultate prizadevanj v smeri zbiranja gradiva

in njegove obdelave. Ker za samo zgodovinsko, arheološko in etnografsko gradivo za goriško območje ne bi zadoščal in opravičil obstoj posebne publikacije, bi se mogel obseg take izdaje povečati in razširiti še na druga področja kulturnega pa tudi gospodarskega ustvarjanja na Goriškem. V tem smislu so mnogi kraji na Slovenskem storili že mnogo, saj izdajajo redno različne periodične publikacije, v katerih prevladuje zgodovinski del, saj je zgodovina eno najbolj privlačnih področij zlasti v krajevnih pogledih. »Goriški zbornik« (1957) je pomenil prvi korak v tem snovanju, a žal je ostal le pri svojem prvem in doslej edinem letniku. Njegovo nadaljevanje je potrebno, krajevno časopisje te vrzeli ne more nadoknaditi, pa tudi izhaja za drugačne namene. Članki, ki jih od časa do časa prinese, so namreč prigradnega značaja in niso plod načrtnih raziskav. S tem ne bi bilo izpolnjeno samo neko važno kulturno poslanstvo, temveč bi se tudi nadaljevala bogata izdajateljska tradicija Goriške.

Ustanovitev zgodovinskega društva za Goriško, oziroma oživitev tistega dela, ki je pred leti nastalo (1951) in propadlo, je nujna. Svoje udejstvovanje bi moralo društvo zaradi razmer razširiti še na druga področja, ki so z zgodovino v tesni zvezi (arheologija, etnologija, umetnostna zgodovina itd.). Kot že omenjeno, naj bi to društvo koordiniralo delo Goriškega muzeja. Zavoda za spomeniško varstvo in študijskega oddelka Goriške knjižnice ter še drugih enakih ustanov na Goriškem in Primorskem; člani društva naj bi pomagali posameznim tem ustanovam pri opravljanju njihovih nalog. Društvo naj bi tudi sodelovalo pri urejanju zgoraj navedene publikacije, katere izhajanje bi seveda zahtevalo tudi vodstvo in sodelovanje občinskih in drugih forumov.

Naštete so v grobih obrisih naloge, ki jih današnji čas postavlja pred goriškega zgodovinarja in zgodovinopisje v Jugoslaviji. Postavljene naloge naj bi bile odskočna deska za neko kasnejše še popolnejše delo. Poudariti je treba, da so za vsako bodočo

dejavnost potrebni vsi pogoji, od katerih je eden najvažnejših zbrano gradivo, na podlagi katerega se lahko delajo raziskave v smeri in smislu krajevnogodovinskih proučevanj. V teh pogledih nas zgodovinarji onstran državne meje močno prekašajo, čeprav kritični duhovi med Italijani samimi ugotavljajo, da so še na marsikaterem področju njihova razskovanja šele na začetku. Novo vzdušje, ki je začelo prevladovati v italijanski historiografiji in sploh v samih odnosih do Slovencev, brez dvoma odpira možnosti odkritega sodelovanja, ki je potrebno pri obravnavanju določenih vprašanj, zlasti iz novejše zgodovine.

V tem smislu je treba pohvaliti in sprejeti pobudo, da je »potreba postaviti italijansko-slovenske študijske organe, ki bi raziskovali in pojasnjevali novo in najnovejšo lokalno zgodovino ter njene najbolj zanimive dogodke«, ki jo je nedavno sprožila goriška revija »Iniziativa isontina« (dicembre 1965, št. 15, str. 21). Treba je le pričeti in nadoknaditi zamujeno.

OPOMBE

Literatura: M. Kos, Pregled slovenske historiografije, Jugoslovanski istoriski časopis, 1, 1955, str. 8.—21. — B. Grafenauer, Problemi in naloge slovenskega zgodovinopisja v našem času, ZC, I, 1947, str. 11—30. — B. Grafenauer, Struktura in tehnika zgodovinske vede, Ljubljana 1960, str. 216—249 (tu je navedena vsa važnejša z vprašanjem slovenske historiografije povezana literatura). — B. Grafenauer, Historiografija, Slovenija, str. 13—15, Enciklopedija Jugoslavije, 4, Zagreb 1960. — M. Pahor, Nekatera vprašanja primorske in slovensko-istrske historiografije, Istrski zgodovinski zbornik, I, 1953, str. 147—152. — G. Cervani, Lineamenti di storiografia risorgimentale nazionale e goriziana (drugi del tega članka o goriški historiografiji *Appunti per una moderna storiografia risorgimentale isontina*, je ponatisnila revija Studi Goriziani, vol. XXIX, 1961, str. 9—25) v publikaciji Gorizia nel risorgimento, Gorizia 1961, str. 7—42 (ocena: I. Juvančič, ZC, XVI, 1962, str. 265—269). — P. Blaznik, Pota in vidiki slovenske krajevne zgodovine, Kronika, III, 1955, zv. 3, str. 145—150.

